

QORAQALPOQ MUSIQA MADANIYATIDA MUSIQALI DRAMA JANRINING SHAKLLANISHI

Gulbahor Yoʻldosheva Quwanishbay qizi

Oʻzbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali 2-bosqich talabasi.

Rano Abatbaeva

Ilmiy maslahatchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11670369>

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqali drama asarlarning paydo boʻlishi, ilk teatrlarning tashkil topishi, turli hududlarda teatr sanʼatining ravnaq topishi haqida soʻz boradi. Mahmud Behbudiy, Abdirauf Fitrat, Abdullo Avloniy, Hamza Hakim-zoda Niyoziy, Muhiddin Qori Yoqubov, Mannon Uygʻur, Gʻulom Zafariy, Toʻxtasin Jalilov, Halima Nosirova, Komil Yashin, Mirshohid Miroqilov, Tamara xonim, Mukarrama Turgʻunboeva, Nurxon Yoʻldoshxojayeva, Tursunoy Saidazimova, Usta Olim Komilov, Lutfixonim Sarimsoqova, Tolibjon Sodiqov va boshqa koʻplab fidokor sanʼatkorlar yaratgan durdona asarlarning sharxlari keltirilgan, shu qatorda qoraqalpoq musiqasi sanʼatida musiqali drama janrida yaratilgan asarlarga ham toʻxtalib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: musiqasi, drama, davriya, janr, teatr, opera, balet, sonata, leytema, xromatika, komediya, miniyatyura, operetta.

THE FORMATION OF THE MUSICAL DRAMA GENRE IN THE MUSIC CULTURE OF KARAKALPAK

Abstract. This article talks about the emergence of musical and dramatic works, the creation of the first theaters and the development of theatrical art in different regions. Mahmud Behbudiy, Abdirauf Fitrat, Abdullah Avloni, Hamza Hakim-zoda Niazi, Muhiddin Kori Yagubov, Mannon Uygur, Gulom Zafari, Tokhtasin Jalilov, Halima Nasirova, Kamil Yashin, Mirshahid Mirotsilov, Mrs. Tamara, Mukarrama Turgunboeva, Nurkhan Yoldoshkhodzhaeva, Tursunoy mova, Usta Reviews are presented of masterpieces created by Olim Komilov, Lyutfikhan Sarimsokova, Talibjon Sodikov and many other dedicated artists, as well as works created in the musical and dramatic genre of Karakalpak music.

Key words: music, drama, era, genre, theater, opera, ballet, sonata, leitme, chromatics, comedy, miniature, operetta.

ФОРМИРОВАНИЕ ЖАНРА МУЗЫКАЛЬНОЙ ДРАМЫ В МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ КАРАКАЛПАК

Аннотация. В данной статье говорится о возникновении музыкально-драматических произведений, создании первых театров и развитии театрального искусства в разных регионах. Махмуд Бехбудий, Абдирауф Фитрат, Абдулла Авлони, Хамза Хаким-зода Ниязи, Мухиддин Кори Ягубов, Мannon Уйгур, Гулом Зафари, Тохтасин Джалилов, Халима Насирова, Камиль Яшин, Миршахид Мироцилов, госпожа Тамара, Мукаррама Тургунбоева, Нурхан Ёлдошходжаева, Турсунуй мова, Уста Представлены рецензии на шедевры, созданные Олимом Комиловым, Лютфиханым Саримсоковой, Талибжсоном Содиковым и многими другими самоотверженными артистами, а также произведения, созданные в музыкально-драматическом жанре каракалпакской музыки.

Ключевые слова: музыка, драма, эпоха, жанр, театр, опера, балет, соната, лейтме, хроматика, комедия, миниатюра, оперетта.

Respublikamiz madaniy hayotida musiqali drama va komediya teatrlarining faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqali drama va komediya teatrlari va balet, operetta, drama, miniyatyura, yoshlar, bolalar va qo'g'irchoq teatrlari kabi mamlakatimizda yashayotgan barcha millat vakillarining ma'naviy yuksalishiga barakali hissa qo'shib kelmoqda.

XX asr boshlarida o'lkamizda yuzaga kelgan musiqali drama tarixiy ahamiyatga molik sharaflari yo'lni bosib o'tdi. Mazkur sohaning etakchi dargohi bo'lmish Muqimiy nomli poytaxt teatri hamda viloyat teatrlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi teatrlarining aksariyatining o'ziga xos yaratilgan sahna asarlari xalqimizning madaniy va ma'naviy boyligi hisoblanadi. Turli davrlarda yaratilgan o'nlab musiqali sahna asarlar teatr tarixida va bugungi kunda ham mumtoz merosimiz sifatida ardoqlanib kelinmoqda. Musiqali teatr o'z vaqtida respublikamiz madaniy hayotining faol markazlaridan biri sifatida xalqimizning ezgu niyatlarini badiiy vositalar bilan ifodalashda katta yutuqlarni qo'lga kiritdi. Ijtimoiy hayotning dolzarb masalalarini yoritishda, xalqimizni yangi zafarlarga chorlashga kelishida musiqali teatr jamoatchiligi ulkan hissa qo'shishga muvassar bo'ldi. Mana shunday vazifalarni amalga oshirishida, musiqali teatr poydevorini qurishda, uning rivojlanishi va kamol topishida o'zbek xalqining is'tedodli adabiyot va san'at vakillari katta hissa qo'shganlar. Ular orasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdirauf Fitrat, Abdullo Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Muhiddin Qori Yoqubov, Mannon Uyg'ur, G'ulom Zafariy, To'xtasin Jalilov, Halima Nosirova, Komil Yashin, Mirshohid Miroqilov, Tamara xonim, Mukarrama Turg'unboeva, Nurxon Yo'ldoshxojayeva, Tursunoy Saidazimova, Usta Olim Komilov, Lutfixonim Sarimsoqova, Tolibjon Sodiqov va boshqa ko'plab fidokor san'atkorlarni nomlarini aytip o'tish mumkin.

O'zbek teatrining poydevorini qurish va uning ravnaq topishida boshqa millat san'atkorlari N.Mironov, V.Uspenskiy, A.Kozovski, G.Mushel, R.Glier, S.Vasilenko, B.Nadejdin, B.Gienko, G.Sobitovlar hissa qo'shganlar. Ushbu kompozitorlar nafaqat ovzbek xalq merosini balkim, qoraqalpoq musiqasining rivojlanishga ham katta hissa qo'shgan insonlardir.

Ular o'zbek va qoraqalpoq musiqa merosini o'rganib va o'zbek bastakorlari bilan hamkorlikda musiqali spektakllar yaratishgan. Ular sahna asarlarining va klavir partituralarini yozishda, o'zbek xalq kuylarini simfonik orkestrga moslashtirishda va milliy kompozitorlarni tarbiyalashda ko'maklashganlar.

Bu davrda yangi avlod dramaturg va kompozitorlari dadil qadamlar bilan ijod sohasiga kirib kelgan. Ular orasida dramaturglardan Sobir Abdullo, Uyg'un(Otaqo'ziyev), Shukur Sa'dullo, Turob To'la, Shuhrat, Husniddin Sharipov, Ramz Bobojon va boshqalar, bastakor va kompozitorlardan esa Po'latjon Rahimov, Manas Leviyev, Doni Zokirov, Olimjon Halimov, Sobir Boboiev, Ibrohim Hamroev, Fattax Nazarov, Ikrom Akbarov, Matniyoz Yusupov, Sulton Haytboev va boshqalarni keltirib o'tsak bo'ladi. O'zbekiston zaminida bunyodga kelgan musiqali drama va komediya teatr san'atining turli davrlari, xilma-xil musiqali spektakllar, ayrim dramaturg va bastakorlarning ijodi to'g'risida musiqashunos, teatrshunos va adabiyotshunoslar tomonidan ko'plab taqriz, maqola va kitoblar ham yaratilgan, lekin ularning aksariyati rus tilida yaratilgan.

Masalan: musiqashunos E.Romanovskayaning «Музыкальный театр Узбекистана» maqolasida O‘zbekistonda musiqali teatrning shakllanishi “Halima, “Purtana”, “Farxoda va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Gulsara” musiqali dramalari misolida ko‘rsatib berilgan¹.

Musiqashunos V.Belyayev «Узбекский музыкальный театр в Москве» maqolasida “Farxod va Shirin”, “Gulsara” spektakllari tahlil qiladi². Tetatrshunos “Советская музыка”, F.Jo‘raving «Сценарий историко-музыкальной драмы» “Gusara” maqolasida mazkur spektaklning turli davrlarda yuzaga kelgan sahnaviy hayoti to‘g‘risida ma‘lumotlar berilgan. Musiqashunos K.Olimboevaning «Узбекская музыкальная драма» tadqiqotida musiqali teatr rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari va ayrim asarlarining ilmiy tahlillari berilgan³. Kompozitor etnograf-olim V.Uspenskiy “Научное наследие” maqolasida musiqali spektakllar yaratish borasidagi o‘z tajribalarini aytib o‘tgan. Mana shu davrlarda yaratilgan musiqali dramalardan “Ravshan va Zulxumor”, “Muqimiy”, “Nurxon”, “Vatan ishq”, “Oltin ko‘l”, “Toshbolta oshiq”, “Ajab savdolar”, “Kimga to‘y, kimga aza”, “Qizil durrali nozik niholim”, “Toshkentning nozanin malikasi” asarlarining tahliliga bag‘ishlangan “Узбукская музыкальная драма”, “Некоторые проблемы узбекской музыкальной драмы”, “Узбекская музыкальная драма и комедия” ilimiy maqolalari hamda mazkur sohada chuqur iz qoldirgan yetuk kompozitor Manas Leviev ijodiga bag‘ishlangan monografiyani qayd etish mumkin⁴.

1991-yildan boshlab mustaqillik yillarda respublikamizning madaniy va ijtimoiy hayotida, musiqa, teatr sohasida juda katta o‘zgarishlar ro‘y berdi. Drama so‘zi yunoncha atama bo‘lib, (Drama-harakat, fikr to‘qnashuv harakati) dialog va monolog badiiy so‘z va sahna harakati orqali tuziladi⁵. Boshqacha qilib aytganda drama jamiyat tuzumlaridagi nuqsonlar, insonlarning munosabatlarida yuz beradigan muammolar, ziddiyatlar, qarama-qarshi g‘oya va fikrlar, turli yaxshi va yomon hatti-harakatlar kabilar bilan bog‘liq bo‘lgan adabiy sahnaviya asardir. Tarixiy manbalarning ma‘lumot berishicha, antik dunyoda, she‘r va musiqa ohangini sintez qilish, turli marosimlarda qo‘shiq va madhiyalar aytish, hamma xalqlarda keng qo‘llangan bo‘lsa-da, lekin dramaga ovoz va cholg‘u musiqani kiritish va ularni bir-biriga bog‘lash orqali sahna asarni ta‘sir kuchini boyitish eng avval yunon (Ellada) davlatida eramizdan avval V-VI asrlarda keng rivojlangan edi. Qadimgi yunonda “Dionis”, “Orfey” afsonalari ifodalashda va yozuvchi-dramaturg, “tragediya” janrining asoschilari: Esxil, Sofokl va Evripidlarning fojiviy sahna asarlarida so‘z, musiqa va sahna harakati san‘atlari muhim rol o‘ynagani haqida juda ko‘p ma‘lumotlar mavjuddir. Bu esa monumental va ommaviy sahna asarlar yaratishda olamshumul ahamiyatga ega bo‘lish bilan bir qatorda insoniyatning eng ulkan yutuqlaridan biridir”.

Ma‘lumki antik dunyoda, qadimgi yunon davlatida turli ilm-fan, falsafa, estetika, etika masalalari, badiiy adabiyot, musiqa va boshqa san‘at turlari mukammal ravishda taraqqiy etib kelgusida jahon madaniyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Bu o‘rinda O‘rta Osiyo xalqlari ham chetda qolmadi. Iskandar Zulqarnayning (IV e.a.) O‘rta Osiyoga qilgan yurishi natijasida buyuk yunon madaniyati namunalari bu erga kirib kelgan edi. Lekin ular kelgunga qadar o‘zbek qoraqalpoq va

¹ Romanovskaya.E “Muzikalniy teatr Uzbekistana” Jurnal “Sovetskaya musika”, №4, 1937

² Belyayev.V “Uzbekskiy muzikalniy teatr v Moskve”. Jurnal “Sovetskaya musika”, №6, 1937

³ “Jabborov.A “Musiqiy drama va komediya janrlari O‘zbekiston kompozitorlarining ijodida”FTDK DITAF “Toshkent-2000, b-7

boshqa Oʻrta osiyo xalqlarning hayoti, mehnati, yashash tarsi, tabiyati, diniy, falsafiy tafakkuri bilan bogʻliq: turli-tuman afsonalar, ogʻzaki va yozma adabiyot, xilma-xil janrli musiqa va raqs sanʼatlari, turli marosimlarga bagʻishlangan tomosha-oʻyinlar, tasviriy va haykaltaroshlik sanʼatlari miloddan avvalgi va kelgusi asrlarda tarqqiyot etganlari toʻgʻrisida grek, xitoy, hind, arman tarixchilari va sayyohlari, arxeologik qazishmalar, kelgusi asrlarda bunyodga kelgan tarixiy va nazariy ilmiy manbalar muhim maʼlumotlar beradilar. Shuni eska olsak boʻladi, Turkiston xalqlarining musiqa madaniyati va boshqa sanʼatlar rivojlanishi bosqinchilarining madaniyati va sanʼatidan yuqori turar edi. Bu kurashlar haqida, ayniqsa, turli afsonalar va qahramonlik dostonlarda turkey xalqlarning oʻz mustaqilliklari uchun olib brogan mardonavor jangler, qahramonlar jasoratlari soʻz va musiqa sanʼatlarida ifodalangan. Vatanga boʻlgan muhabbati toʻgʻrisidagi hikoya qiluvchi doston haqida Xitoy tarixchisi Chjan Tsyen maʼlumot beradi, Yunon tarixchisi Gerodat (484-425), “Tarix”⁶ kitobida masagetlarning yoʻlboshchisi Tumaris jasorati haqida, Rustam obrazi va uning janglari, malika Taxminaga boʻlgan muhabbati, tanimagan otasi koʻlida qatl qilingan oʻgʻli Suhrobning oʻlimi toʻgʻrisida hikoya qiluvchi doston va qovshiqlar mustaqil marosim tomoshalariga aylanib kelgan.

Oʻrta Osiyoga Islom dini kirib kelgunga qadar (yani eramizni VIII asrga) qadar, bu oʻlka xalqlari antik dunyoga va kelgusi feodal tuzumlaridan ham, madaniyat va sanʼat taraqqiyotida faol ishtirok etib, uning xazinasiga ilm-fan, meʼmorchilik (arxitektura), tasviriy va haykaltaroshlik sanʼatlari, ogʻzaki va yozma badiiy adabiyot, musiqa va raqs sanʼatlarida juda boy madaniy meros yaratib qoldirganliklari haqida turli arxeologik qazilmalarda tarixiy va ilmiy manbalarda dalolat beradi.

Somoniylar (IX-X), Qoraxoniylar (XI-XII), va Xorazm (XI-XIII) davlatlarida ilm-fanga, adabiyotga, tarixga, sanʼatga, Yunon va arab maʼnaviyatlariga qiziqish yana avj oldi. Savdo-sotiqqlar tiklanib, hunarmandchilik shaharlar keng ravnaq topdi. Dunyoviy ilmlar bilan Islom dinshunoslik limi han keng miqosda rivojlandi. Bu davrning maʼnaviyatining enh muhim xususiyati va yutugʻi shubdaki, u har bir sohada oʻz davri uchun yangi kashfiyot yaratgan kata qomusiy olim-mutaffakkirlarni, shoir va sanʼatkorlarni voyaga etkazdi. Ularning ijodiy faoliyatlari orqali tabiyatshunoslik, tibbiyot, astronomiya, matematika ilmlari, falsafa, ahloq, estetika, pedagogika, huquq, adabiyot, sanʼatning juda koʻp turlari ana shu zaminda taraqqiy etdi.

Madaniy-maʼnaviymerosimizning ulkan qismi, tarixda Uygʻonish davri deb nom olgan, davrning mahsulidir.

Oʻrta Osiyoda, oʻzbek va tojik xalqlari, shu ikki Uygʻonish (IX-XII va XV asr oʻrtalaridan XVI asrgacha) davrda ilm-fan, adabiyot va sanʼatda kata olamshumul yutuqlarga ega boʻlsada, lekin kelgusi XVI asrlardan to XX asrgacha, turli sabablarga koʻra bu oʻlkada madaniyatning hamma sohalarida ijodiyot asta sekin soʻnib bordi. Tarixdan maʼlumki, Ovropa mamlakatlarida Uygʻonish davri XV asrdan boshlandi va kelgusi asrlarda ilm-fan, adabiyot, sanʼat turlari, shu jumladan teatr sanʼatining hamma tarmoqlari va usullari taraqqiy etdi.

Oʻzbek “xalq teatri”da asosan yozma dramaturgiya boʻlmasa ham, lekin bunday teatr sanʼatkorlari tarixni va oʻz davrlaridagi xalq hayotini, jamiyatdagi va ayrim jamoalardagi muammo va ikir-chikirlarni yaxshi oʻrganib, hayotdagi ayrim shaxsarni, amaldorlarni, mullalarni,

⁶ Гафуров.Б.Г. Книга «Тожиклар» нашр. «Ирфон». Душанба, 1998,87.6

boylarni, mirshablarni, zargarlarni, mualliflarni, savdogarlarni va boshqa kasb egalarini nuqsonlarini, yomon hatti-harakatlarini, tovlamachiliklarini fosh qilishga harakat qilar edilar. Shuning uchun xalqqa ko'rsatadigan tomoshalarning tarixini va ish faoliyatini o'rganish uchun 1936-yilda, Hamza nomidagi san'atshunoslik institutining bir guruh ilmiy xodimlari A.L.Troitskaya rahbarligida tashkil qilingan ekspeditsiya natijasida⁷ xalq tomosha va teatrlari to'g'risidagi juda ko'p va turli ma'lumotlar to'plangandir.

Musiqali teatr, yani musiqali drama, opera, musiqali komediya, operetta kabi janrlar qachon va qayerda bunyodga kelgan degan savol tug'iladi, ma'lumki, Italiyada XIV asrni oxirlarida Florentsiya shahrida istiqomat qilgan graf Jovanni Bardi di Vernioni tashabbusi bilan, uning saroyida, bir guruh shoirlar, sozanda va xonanda musiqachilar, aktyorlar, rassomlar doimiy ravishda yig'ilib o'z san'atlari bilan o'rtoqlashar edilar. Ular qadimgi Yunon teatrini qaytdan tilash niyatida Esxil, Sofokl va Evripidlarning drama va tragediyalariga murojat qildilar, lekin bu dramaturglarni asarlariga o'z davrida kiritilgan musiqalar XVI asrga qadar etib kelmagani sababli, yangi musiqa bastalaydilar. Qizig'i shundaki, bu to'da a'zolari o'tkazgan ijodiy tajribalari birinchilardan bo'lib, kelgusida yangi uslubli musiqali teatr va musiqali drama, opera, musiqali komediya janrlarini bunyodga kelishiga sabab bo'ladi deb o'ylashmagan edilar.

Shunday qilib, Italiyada XIV-XVII asrlardan yangi uslubli musiqali sahna janri paydo bo'ldi. Uni avval "Musiqalidrama" (drama per music), va kelgusi asrdan boshlab "Opera" (itayancha-opera-so'z, harakat, ijod) deb atadilar. Bu ikki atamani ma'nosi bir bo'lsa ham, lekin ularni bir-biridan asosiy farqi quyidagicha: "Musiqali drama"da ishtirok etuvchi personajlar spektakl mazmunidagi dialoglarni oddiy so'z iboralari bilan, monologlar: ariya, ariyoza, qo'shiq, romans va boshqa ovozli musiq sadolari orqali ijro etadilar. Shunda ba'zi bir asarlarda ishtirok etuvchi erkaklar va xotin-qizlar ovozlarning farqlanish turlarini oldindan partitura qiritiladi, ba'zi-bir asarlarda umuman bular ko'rsatilmaydi. Shuning uchun artistlar qanday tabiiy ovozga ega bo'lsalar shunday ijro qilishadilar. operada ishtirok etuvchi personajlar, asosan, dialoglarni-Rechitativ (ital.recitativo, yoki recitare-ifodali o'qish san'ati) orqali ijro qiladi. Rechitativ ikki xil bo'ladi: 1-rechitativ secco-quruq, tez, musqia jo'rligida so'larni burro-burro aytish. 2-rechitativ accom-ohangli, yani musiqa jovrligida so'zlarni ohang (cho'zib) bilan aytis. Bulardan tashqari musiqali drama bilan opera janrlarini farqlarini ajratish qoida uslublari, albatta, ko'p. Lekin, yana bir asosiy farqardan biri shundaki, operada ishtirok etuvchi xotin-qizlar ovozi: koloroturali-soprano, soprano, metso-soprano, alt: erkaklar ovozi: tenor, baritone, bas vas bas-profundo kabi ovozlarga bo'lingan holda operani partiturasiga yoziladi va musiqa asarni har bir ko'rinishida yoki padasida ariya, ariyoza, qo'shiq, xor, balet va rechitativlar to'xtovsiz ijro etiladi. Bularni hammasini operada musiqali dramaturgiya birlashtiradi. Musiqali dramada esa ishtirok etuvchi personajlarni so'z-dialoglari musiqa bilan almashtirilgan holda ijro etiladi. Aytish mumkinki, "Musiqali drama" va "Opera"larni, bir-biridan farq qiluvchi ko'rsatilgan ayrim alomatlar bo'lsada, lekin ularning tuzulishlari bir xildir. Shuning uchun bu uslubdagi musiqali teatr va janrlarni tuzilishi hamma davlatlarda birxildir, lekin ularning ichki hayoti, musiqiy til iboralari, ishtirok etuvchi personajlarning xarakterlari, tafakkuri, milliy ruh bilan sug'orilgan bo'ladi.

⁷ Троицкая.А.Л. Макола «Из истории народного театра и цирка в Узбекистане». Журнао «Советская этнография», №3, 1948, стр.71

Ovropa va Rossiyada buyodga kelgan opera va balet teatrlar, asarlar va ularni yaratgan kompozitorlar hamda dramaturglar to'g'risida tarixiy manbalar mavjud. Ular orqali har bir musiqali teatrning yoki musiqali sahna asarni alohida-alohida bosib o'tgan yo'lini va musiqiy xususiyatlarini partitura yoki sahna, plastinkalar, kinofilmlar, audio va videokassetalar orqali tanishish, o'rganish mumkin.

Musiqali teatrlar Ovropa mamlakatlarida va Rossiyada avval podshohlar, gertsoglar, dvoryanlar, knyazlar va yirik vakillar saroylarida paydo bo'lgan, keyinchalik saroy ahliga xizmat qildi. XVII asrdan boshlab kata shaharlarda ham musiqali teatrlar qad ko'tara boshladi. Bu teatrlardan "Musiqali drama", "Opera-seriya", "Opera-buffa", "Opera-balet", "Musiqali komediya" kabi janrlardagi musiqali sahna asarlar paydo bo'ldi. XIX asrga kelib Ovropa davlatlarida va Rossiyada opera, balet va operetta san'ati avj ola boshladi. Klassik asarlar va ularni yaratuvchi kompozitorlar erishib chiqqa boshladi. XX asrda bu an'ana davom etib kelmoqda.

Evropa uslubidagi milliy teatr va dramaturgiyani yaratishda, M.Behbudiy va uning fikrdoshlari, safdoshlari ergashganlar, o'z ijodiy faoliyatlarida izlandilar, turli mavzularda sahna asarlarini yozdilar, ijrochi artistlarni ham tarbiyaladilar va teatrdagi yangi asarlarni tomoshabinlarga namoish qila boshladilar. Masalan: 1913-yildan to 1917-yilning fevral inqilobiga qadar sahna yuzini ko'rgan asarlar haqida M.Rahmonov "Hamza va o'zbek teatrida quyidagi misollarni keltiradi: "Teatr dramaturgiyasini yaratishda tanilgan jadid dramaturglari Behbudiy, Nuratulla Quadratulla, Abdulla Badriy, v.b. kabi o'sayotgan milliy burjuazyaning g'oyalarini oldinga suruvchi bir necha kata-kichik original pyesalar yozib, yangi yashkil topayotgan jadid teatrlariga taqdim etgan edilar.

Xalq talantlilarini rivojlandirishga g'amxo'rlik qilib, havaskorlar to'garagini, "Qizil shayxana", "Qizil o'tovlar", qozoq san'atkorlarining truppalari tashkil qildi. Xalqimizning asrlardan beri shakllanib kelayotgan milliy urf-odatlarini bilan musiqa merosini yig'ishga e'tibor qaratilib, kontsertlar, musiqiy spektakllar qo'yishga harakat qildilar. Bu davrda O'rta Osiyo respublikalari singari qoraqalpoq musiqa tarixida yangi janr dunyoga keldi. Dastlabki davrlarda xalq musiqasini qayta ishlash: qo'shiqlar, soz cholg'ular cholish, xalq kuylarini musiqiy spektakllarga qayta ishlash protseslari a'lohida ko'zga tashlana bolshlagan edi. Ko'p qirrali hunari bilan ko'zga tashlangan aktyor, dramaturg, rejissyor, musiqa ustasi va melodist A.O'tepov bilan taniqli baxshi-melodist J.Shamuratov ham boshqa kompozitorlardan massalik qo'shiqlar yaratish bilan pyesalarga kuy tanlashga ijodiy tajribalari "Tenin tapqan qiz", "Guman", "Xorliqtan azat" va boshqa pyesalari alohida ahamiyat kasb etadi. 1925-yili To'rtkulda "Tan nuri" nomli truppa tashkil topadi. 1926-yili yanvar oyidan boshlab bu jamoa Qoraqalpoq truppasi deb nomlanib, keyinchalik 1991-yilga qadar K.S.Stanislavskiy nomidagi Davlat teatrining negizini paydo qildi. 1991-yildan boshlab Bedaq nomidagi Qoraqalpoq musiqali teatri maqomi berildi. "Tan nuri"truppasi ilk artistlari To'rtkuldagi qishloq pedtexnikumi talabalari va havaskorlardan to'garak sifatida tashkil topgan edi. Ular orasida qoraqalpoq adabiyoti vakillaridan: Q.Auezov, S.Majitov, A.O'tepov, A.Begimov, J.Aymurzaev, K.Ubaydullaev, T.Bekimbetov, A.Shamuratova, T.Raxmanova, G.Shiraziyeva, S.Jumaniyazov va boshqalar ovozarining mahoratlarini ko'satishgan. 1925-yillari bu jamoaning repetuari qisqa aktli spektakl, intermediya va boshqa asarlardan iborat edi. Bundan boshqa qoraqalpoq va klassik kuylari "Bozatau", "Shimbay", "Galgalay", "Ne dag" kuylari bilan "Nar iydirgen", "Nama basi", "Qara jorg'a", "Ariuxan"

kuylariga bir ovozli xorlar, deklomatsiya, hazil soʻzli sheʼrlar aytilgan. Teatr oʻzining dastlabki oʻn yillik davomida Q.Auezovning “Tilek jolinda”, A.Oʻteповning “Jezdejan”, “Zindan”, “Ashiq zari”, “Shaleke bay”, “Guman”, “Tenin tapqan qiz”, S.Majitovning “Ernazar ala koʻz” singari musiqiy pyesalari va intermediyalarini sahnaga chiqishiga imkon berdi. Xalq kuylarini pyesaga tanlab olish taniqli dramaturg, rejissyor va artist A.Oʻteповning hissasi juda kattadir. U yaratgan “Jezdejan”, “Nem qaldi”, “Zindan”, “Yar kelipti”, “Koʻshege shiqsam” intermediyalari bilan kuylari ommaviy xalqni spektakl koʻrishga qiziqishkarini uygʻotdi. Shu davr mavzusida yozilgan “Tilek jolinda”, “Tenin tapqan qiz” musiqali dramali pyesalarining teatr sahnasida paydo boʻlishi juda kata ahamiyatga ega boʻldi. Teatr sahnasida taniqli Ozarbayjon kompozitor U.Gadjibekovning “Arshin mol alan”(1934), Oʻzbek kompozitori G.Zafariyniny “Halima”(1934), T.Sodiqov va R.Glierning “Gulsara” (1936), “Layli va Majnun” (1937) pyesalarini sahnalashtirishi teatr sanʼatining gullashiga va yana qardosh xalqlar bilan aʼloqalarni kuchaytti.

Bu asarlar qoraqalpoq musiqa madaniyatining mukammallashib va rivojlanishida oʻzining yordamini berdi deb oʻylayman. Qardosh xalqlardan olingan bu pyesalarning prozalik boʻlimi qoraqalpoq tiliga tarjima qilinib, musiqiy-poetik tomonini Ozarbayjon va oʻzbek tillarida ijro qilinar edi (deb maʼlumot beradi Adambaeva.T).

A.Oʻteповning pyesalarga kuy tanlashdagi mohirligini davom ettiruvchi melodist-kompozitor J.Shamuratov edi. U.A.Begimovning “Bul kim”,(1935), S.Majitovning “Bagʻdagul”(1935), M.Daribaevning “Koʻklen batir”(1939) pyesalariga kuy-qoʻshiqlar tanlagan va V.Tumanyan bilan birgalikda musiqalar yaratdi. Ushbu asar ijrosida ansambli, xor, uvertyura, ariyalar, raqs kuylari barchasi xalqning qulogʻiga singip ketgan klassik va xalq kuylarini melodic-intanatsion nolalari bilan chiroy bagʻishlab oʻz oʻrniga qulay qilib foydalangan edi.

REFERENCES

1. Romanovskaya.E “Muzikalniy teatr Uzbekistana” Jurnal “Sovetskaya musika”, №4, 1937
2. Belyayev.V “Uzbekskiy muzikalniy teatr v Moskve”. Jurnal “Sovetskaya musika”, №6, 1937
3. Троицкая.А.Л. Макола «Из истории народного театра и цирка в Узбекистане». Журнао «Советская этнография», №3, 1948, стр.71
4. Абатбаева Р. Қорақалпоқ композиторлик ижодиётига бир назар “Yangi Oʻzbekiston taroqqiyotida madaniyat va sanʼatning oʻrni” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferenstiyasi 2023-yil 23-fevral. 342-347-bet
5. Abatbaeva R. N.Muxammeddinovning “Ajiniyaz” operasida tarixiy obrazlarni ifodalanishi “CURRENT ISSUES OF IMPROVING PERFORMING MUSICAL ART SKILLS: TRADITIONS AND MODERNETTY” 10.05.2022 Nukus. b.146-151
6. Абатбаева У. А. Арт-Педагогические И Арт-Терапевтические Технологии, Методы Пребывания В Образовании, Формы И Инструменты //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 40. – С. 496-498.
7. Abdullo S. The Polyphonic Genre in the Work of Rodion Shchedrin //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 146-149.

8. Абатбаева Р.А. РОЛЬ БАЛЕТА «АЙЖАМАЛ» В КАРАКАЛПАКСКОМ ИСКУССТВЕ Донецкие чтения 2022: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности. С-5-7.
9. АБАТБАЕВА Р. КОМПОЗИТОР НАЖИМАДДИН МУХАММЕДДИНОВ ИЖОДИДА ТАРИХИЙ СИЙМОЛАР //Journal of Culture and Art. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 60-66.
10. Abatbaeva, R. (2023). BALLAD GENRE BY COMPOSER NAJIMADDIN MUHAMMEDDINOV. *Modern Science and Research*, 2(10), 340–343.